

**Geautomatiseerd stemmen in België: sociaal wantrouwen
of sociaal vertrouwen?**

Pascal DELWIT, Erol KULAHCI, Jean-Benoit PILET

met de medewerking van Jean Faniel, Benoit Hellings en Emilie Van Haute

Centre d'étude de la vie politique
de l'Université libre de Bruxelles (ULB)

Inleiding

In een representatieve democratie wordt ervan uitgegaan dat er vertegenwoordiging is. Wat wordt er verstaan onder *vertegenwoordiging*? Vanuit een zeer algemeen standpunt: dat de wetgevende instellingen (het parlement en de regering) en de uitvoerende instellingen (de regering) de meningen van de vertegenwoordigden vertegenwoordigen.

De voornaamste manier om in een democratie uitdrukking te geven aan meningen is de kiesdaad: de parlementen worden uit vertegenwoordigers samengesteld op basis van de verschillende gevoeligheden van de publieke opinie waarop de verkiezingen hebben gewezen. Het algemeen kiesrecht is geen historisch gegeven en evenmin een vanzelfsprekend hedendaags gegeven.

Er werden en worden nog steeds personen uitgesloten van verkiezingen en het algemeen kiesrecht¹. Verschillende landen van Europa hebben lange tijd representatieve en parlementaire regimes gekend die geen democratieën waren. De verkozenen en de kiezers vertegenwoordigden de elites (economische of culturele) en het kiesrecht werd maar aan kleine delen van de bevolking toegekend. Er waren en er zijn nog steeds heel wat beperkingen aan het algemeen kiesrecht. Heel lang hebben de bestuurders de toegang tot het stemrecht vertraagd of beteugeld.

Vandaag de dag stelt de problematiek zich in nieuwe en bijna tegengestelde termen. De vraag is eerder hoe men de burgers naar de stembus krijgt om zo de legitimiteit van het democratische regime duurzaam te maken.

Al twintig jaar lang neemt het percentage van de electorale participatie immers af. In heel wat Europese landen is de stemonthouding sinds het einde van de jaren zeventig op een lineaire manier toegenomen. Geconfronteerd met die tendens en rekening houdend met de toename van de electorale keuze voor partijen die *a priori* niet in de regering zitten, vragen heel wat analisten en politiek verantwoordelijken zich af hoe dat proces kan worden ingetoomd.

¹ René Rémond, « Pour une histoire idéologique du suffrage universel: d'une utopie contestée au consensus relativisé » (1982), in R. Rémond, *La politique est-elle intelligible ?*, Brussel, Complexe, 1999, p. 211.

De bespiegelingen omtrent *elektronisch stemmen* passen gedeeltelijk in dat kader. Een aantal wetenschappers en politiek verantwoordelijken denkt na over de factoren van institutionele verplichting die in staat zijn om de huidige stand van zaken te verbeteren. Uiteraard is geautomatiseerd stemmen binnen dat patroon slechts één gegeven tussen de vele andere. Op dat vlak is Arend Lijphart ongetwijfeld het verst gegaan, aangezien hij in 1997 voorstelde om de stemplicht (opnieuw) in te voeren in de democratische staten ten einde een antwoord te bieden op het verval van de electorale participatie ².

De wil om de stemonthouding te doen verdwijnen is niet de enige factor die aan de basis ligt van de bespiegelingen over het eventueel invoeren of uitbreiden van elektronisch stemmen. Het inzetten van nieuwe communicatiemiddelen en -technologie voor electorale doeleinden staat ook op het spel.

Het onderhavige verslag behandelt kort de problematiek van geautomatiseerd stemmen vanuit het oogpunt van de manier waarop de Belgische burgers die het ervaren hebben, het hebben onthaald. Wij stellen de resultaten voor van een groot onderzoek naar de mening die de Belgen hebben over elektronisch stemmen, dat tijdens de federale verkiezingen van 18 mei 2003 werd uitgevoerd aan de uitgang van enkele stemlokalen. Er werden twee grote kwesties aangekaart. In welke mate wordt geautomatiseerd stemmen zoals dat in België gebeurt, als gemakkelijk dan wel moeilijk ervaren? Wordt elektronisch stemmen sociaal aanvaard of verworpen door de kiezers die ermee worden geconfronteerd?

De Belgen en geautomatiseerd stemmen

Op 18 mei 2003 ging een team van zeventwintig onderzoekers geleid door zeven vorsers en professoren van de Université libre de Bruxelles naar dertien stemlokalen in het land. Het terreinwerk werd uitgevoerd in Lens (provincie Henegouwen), in Luik (centrum), Seraing en Sart Tilman (provincie Luik), in Asse (provincie Vlaams Brabant), in Antwerpen (centrum) en Borgerhout (provincie Antwerpen), en in Anderlecht, Jette, Brussel (centrum) en Sint-Gillis (administratief arrondissement Brussel-Hoofdstad). Twee onderzoeksteams zijn bovendien naar Waarschot (provincie Oost-Vlaanderen) en Verlaine (provincie Luik) getrokken, waar de zogenaamde 'ticketingtechniek' uitgetoetst werd.

² Arend Lijphart, "Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma", *American Political Science Review*, maart 1997, vol. 91, nr. 1, p. 11.

De vragenlijst die uit de uitgang van de stemlokalen werd voorgelegd, omvatte drie delen. Het eerste deel bevatte een reeks vragen waarmee het sociodemografisch profiel van de ondervraagden kon worden bepaald.

Die vragen dienen een dubbel doel. Enerzijds kan de waarde van de steekproef op het vlak van representativiteit ermee worden afgeleid. Anderzijds kan ermee worden nagegaan of bepaalde sociaal-economische groepen of bepaalde leeftijdscategorieën een problematische verhouding hebben met elektronisch stemmen.

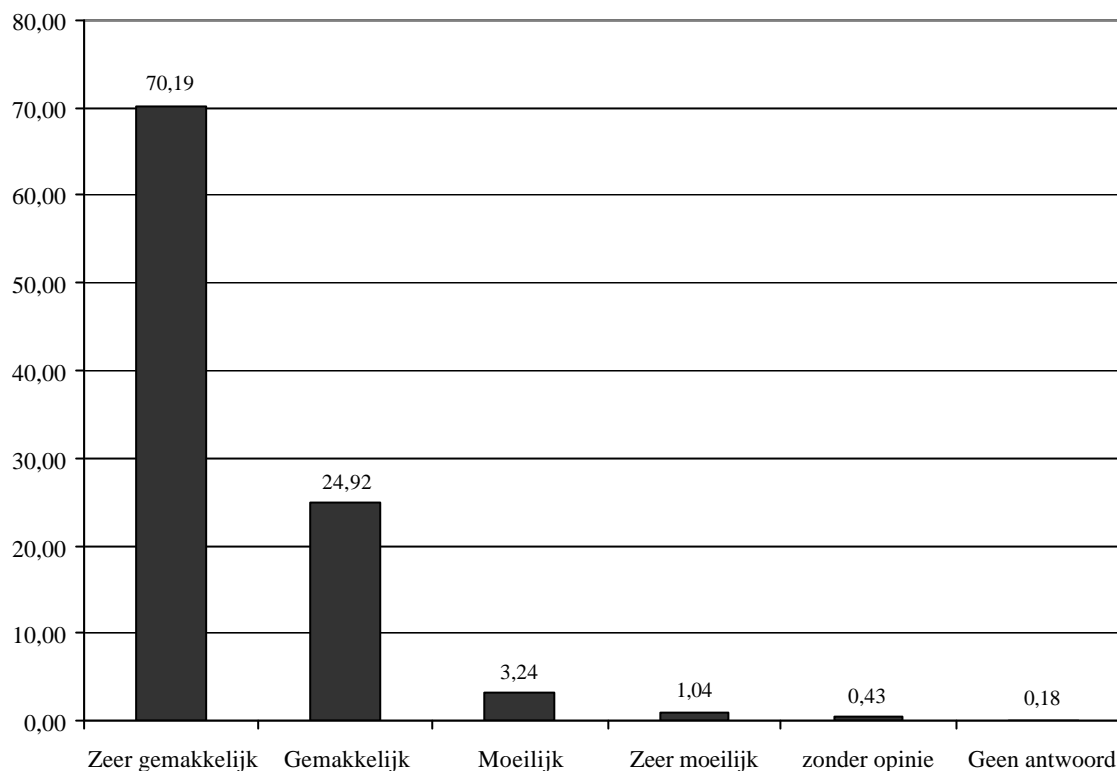
Het tweede deel van de vragenlijst bracht een tweede luik met objectieve gegevens over het profiel van de ondervraagden aan. De bedoeling ervan was de nodige middelen te verschaffen om na te gaan of de mate waarin de kiezers vertrouwd waren met informatica en de informatie die ze vooraf hadden gekregen over de nieuwe stemmethode, een invloed hadden op de manier waarop ze tegenover stemmen met de computer stonden.

Is elektronisch stemmen gemakkelijk of moeilijk?

De ondervraagde moesten zeggen of elektronisch stemmen “zeer gemakkelijk”, “gemakkelijk”, “moeilijk” of “zeer moeilijk” was. Uit de cijfers blijkt duidelijk dat als de ondervraagden zaken verwijten aan elektronisch stemmen, dat zeker niet is omdat die stemmethode moeilijk is.

Iets minder dan driekwart van de ondervraagde verklaarde immers dat stemmen met de computer “zeer gemakkelijk” is. De positieve waardering van de gebruiksvriendelijkheid van elektronisch stemmen stijgt zelfs tot 95,11% als men de 24,92% ondervraagden erbij telt die verklaarden dat stemmen met de computer “gemakkelijk” is. Met uitzondering van een uiterst kleine minderheid van 3,28% heeft iedereen dus een positieve mening over de gebruiksvriendelijkheid van elektronisch stemmen.

Gemakkelijkheid/moeilijkheid van elektronisch stemmen

Als men het gebruiksgemak met het scholingspotentieel kruist, kan men nagaan in welke mate het elektronisch stemmen meer toegankelijk is voor hogeropgeleiden. De gegevens die ons onderzoek ons heeft opgeleverd, kunnen in zekere mate die hypothese bevestigen. Het is immers bij de ondervraagden met het grootste scholingspotentieel (universitair diploma en hoger onderwijs) dat de percentages van de personen die verklaren dat elektronisch stemmen “zeer gemakkelijke” is, het hoogst zijn. In de twee gevallen komt men dicht in de buurt van 80% (78,16% voor de ondervraagden met een universitair diploma en 79,95% voor de ondervraagden met een diploma hoger onderwijs). Daar staat tegenover dat de personen met het kleinste scholingspotentieel minder zeer gunstige antwoorden geven. Ze komen bijvoorbeeld maar in 41,67% van de gevallen voor bij de personen die als hoogste diploma het diploma van lager onderwijs hebben.

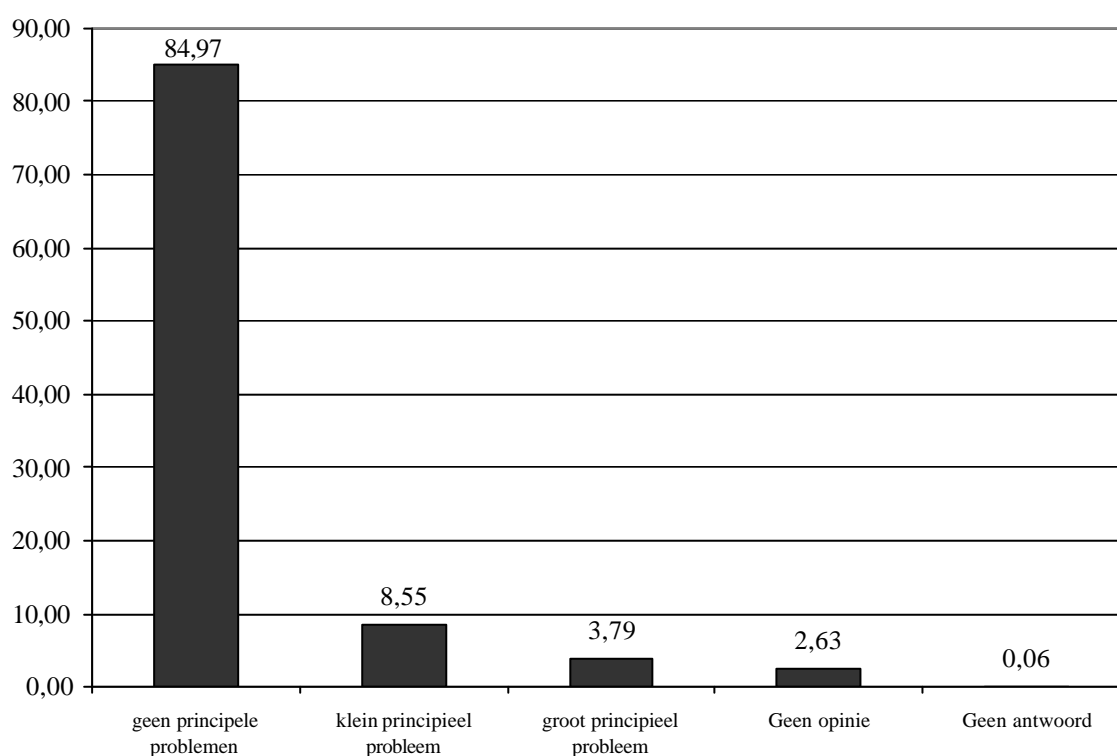
Sociale aanvaarding van elektronisch stemmen

De tweede variabele die werd getest, is de sociale aanvaarding van elektronisch stemmen. Daarbij kwam het erop aan om bij onze proefpersonen na te gaan of elektronisch stemmen voor problemen zorgt op principiële vlak.

Afin de mesurer si les personnes interrogées avaient des griefs à formuler dans ce registre, une question *ad hoc* leur fut posée. Il était demandé de déclarer si le vote électronique posait chez eux «un grand problème de principe», «un petit problème de principe» ou «pas de problème de principe».

Om na te gaan of de ondervraagden binnen dat register grieven te formuleren hadden, werd hen een speciaal daartoe bestemde vraag gesteld. Er werd hen gevraagd om te zeggen dat elektronisch stemmen voor hen “een groot principieel probleem”, “een klein principieel probleem” of “geen principieel probleem” vormt.

De principiële kwestie

Met betrekking tot de kwestie van de sociale aanvaarding van elektronisch stemmen zijn de cijfers ondubbelzinnig. Een zeer grote meerderheid van de ondervraagden (84,97%) verklaarde dat de nieuwe stemmethode geen enkel principieel probleem vormt. Slechts 12,34% van de ondervraagden gaf één van de andere twee antwoorden.

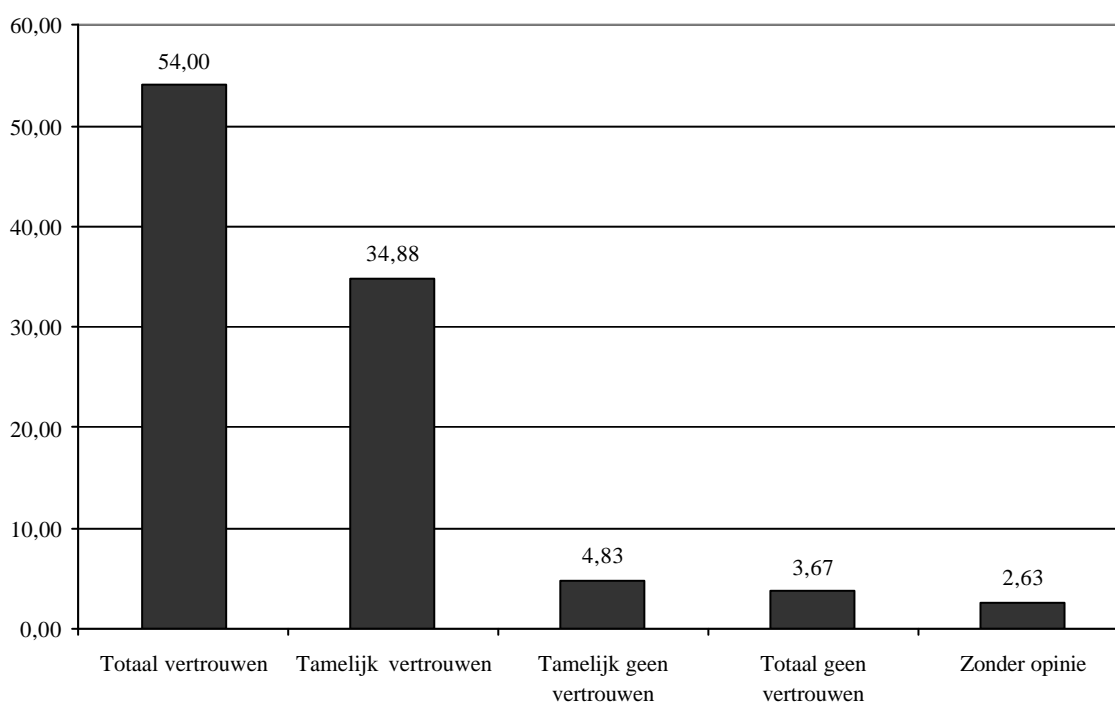
Het is dus duidelijk dat in onze steekproef van 18 mei 2003 aan de uitgang van de stemlokalen elektronisch stemmen sociaal aanvaard werd.

De kwestie van het vertrouwen / wantrouwen in elektronisch stemmen

De derde en laatste vraag peilde naar het vertrouwen dat de burgers hebben in geautomatiseerd stemmen. Die variabele is cruciaal voor de legitimiteit van stemmen met de computer. Zoals tal van auteurs al hebben gezegd, kan een eventuele veralgemening van de nieuwe stemprocedure problematisch worden als die legitimiteit er niet is.

In onze steekproef is het vertrouwen in geautomatiseerd stemmen ruimschoots in de meerderheid. In 88,88% van de gevallen wordt er een gunstig antwoord gegeven (“het volste vertrouwen” en “vertrouwen”). Slechts 8,5% van de ondervraagden wantrouwt stemmen met de computer (“weinig vertrouwen” en “helemaal geen vertrouwen”).

Vertrouwen / wantrouwen in elektronisch stemmen

Hoewel het gevoel van vertrouwen domineert, is het niet altijd zonder voorbehoud. De ondervraagden die zeggen dat ze alle vertrouwen hebben in elektronische stemmen zijn wel in de meerderheid (54%), maar ongeveer een derde nuanceert dat vertrouwen (34,88%).

De situatie is dus anders dan bij de vraag over de gebruiksvriendelijkheid. Daar was het aantal genuanceerde antwoorden veel kleiner.

Tot slot de experimenten met ticketing in Waarschoot en Verlaine. Die experimenten deden het vertrouwen wat toenemen, maar wijzigden vooral de aard ervan. Ongeveer 70% van de kiezers in die stemlokalen zeggen het volste vertrouwen te hebben in stemmen met de computer, terwijl in de andere stemlokalen slechts 52% van de kiezers dat zeggen. Bovendien is het percentage kiezers dat wantrouwig staat tegenover elektronische stemmen in Waarschoot en in Verlaine het kleinst, namelijk 3% tegenover 9% in de andere stemlokalen. Ticketing zorgt dus blijkbaar voor een meerwaarde op het vlak van vertrouwen.

Le vote électronique tend à être de plus en plus utilisé aux dépens du vote sur bulletin papier. A cet égard, une mise en perspective intéressante est de voir quel est le rapport des électeurs belges par rapport à l'ancienne modalité de vote.

De hierboven vermelde cijfers tonen aan dat stemmen met de computer op het vlak van gebruiksvriendelijkheid, sociale aanvaarding en vertrouwen weinig negatieve reacties uitlokt. Men kan zich echter wel de vraag stellen of de Belgen positiever dan wel negatiever staan tegenover de nieuwe stemmethode dan tegenover stemmen op papier.

We hadden dan ook een vraag in de vragenlijst opgenomen over het vertrouwen in stemmen met een papieren stembiljet.

De meerderheid van de ondervraagden zegt vertrouwen te hebben in stemmen op papier. 32,19% van de ondervraagden zegt “het volste vertrouwen” te hebben en 44,59% heeft “vertrouwen”, met andere woorden 76,78% van de ondervraagden gaf een positief antwoord. Een negatief antwoord werd door 17,26% van de ondervraagden gegeven (10,93% “weinig vertrouwen” en 6,29% “totaal geen vertrouwen”). 5,93% had geen mening. In die laatste groep bevinden zich waarschijnlijk de kiezers die nooit met een papieren stembiljet hun stem hebben uitgebracht.

Net zoals bij elektronisch stemmen is de houding van de ondervraagden heel positief. Hun vertrouwen is echter meer genuanceerd dan bij de nieuwe stemmethode. Stemmen op papier krijgt meer “vertrouwen” dan “het volste vertrouwen”. Bij elektronische stemmen had 54%

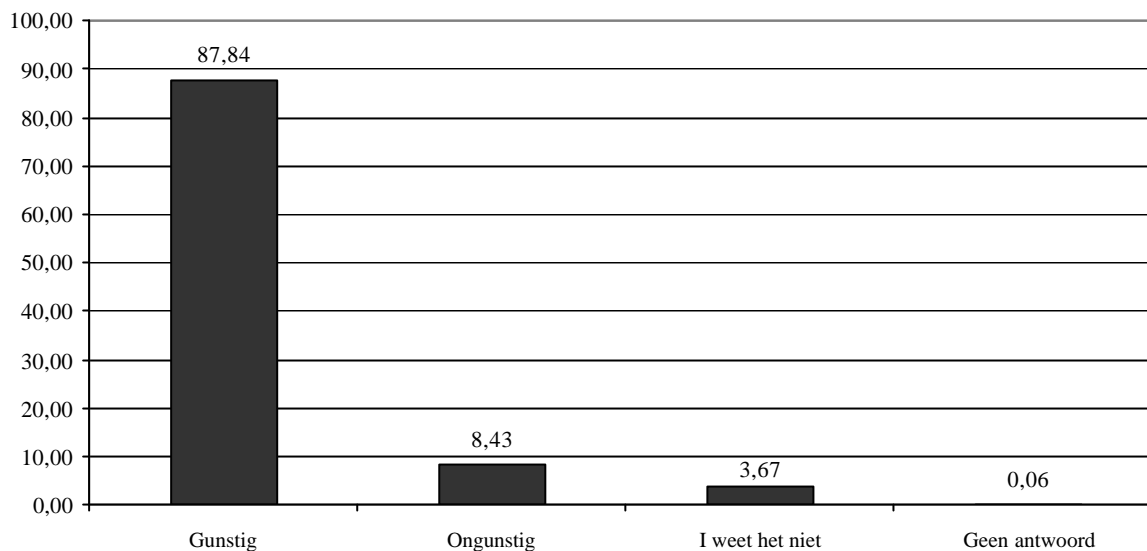
“het volste vertrouwen” en 34,88% “vertrouwen”. Die vergelijking moet echter met de nodige omzichtigheid worden benaderd, aangezien een reële situatie – het elektronisch stemmen op 18 mei 2003 – wordt vergeleken met een voorbije situatie – stemmen met een papieren stembiljet – of een virtuele situatie – in het geval van de kiezers die jonger zijn dan 30 jaar en die misschien nooit met een papieren stembiljet hun stem hebben uitgebracht.

Kortom de twee stemmethoden krijgen het vertrouwen van de ondervraagden. Niettemin is het vertrouwen in stemmen op papier iets gematigder.

De houding van de ondervraagden ten aanzien van elektronisch stemmen werd geanalyseerd op basis van drie variabelen: sociale aanvaarding, gebruiksvriendelijkheid en vertrouwen. Er werd nog een vierde, meer omvattende vraag aan de vragenlijst toegevoegd: de ondervraagden werd gevraagd of ze stemmen met de computer uiteindelijk gunstig gezind waren of niet.

Een zeer grote meerderheid (87,84%) gaf een positief antwoord op die vraag. Minder dan 10% gaf een negatief antwoord (8,43%). 3,67% van de ondervraagden gaf geen antwoord. Zoals ook uit de antwoorden op de andere vragen bleek, heeft men een positieve mening over elektronisch stemmen. Men dient echter wel rekening te houden met de nuances die werden aangebracht door de sociodemografische variabelen en de mate waarin de kiezer vertrouwd is met informatica.

Algemeen gevoel over elektronisch stemmen

Als men de kiezers van de ticketing-stemlokalen met die van de andere stemlokalen vergelijkt, merkt men alweer een toename van de aanvaarding. Ongeveer 92% van de burgers van Verlaine en Waarschot verklaren dat ze stemmen op de computer gunstig gezind zijn, terwijl op de andere plaatsen slechts 87,3% van de kiezers dat verklaren. Slechts 6,6% van de burgers van Verlaine en Waarschot denken er anders over. Op de andere plaatsen hebben 8,7% van de kiezers een andere mening.

Conclusion

Evenals Nederland, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Brazilië heeft België die nieuwe stemmethode gedeeltelijk ingevoerd.

In 1991 werden de gemeenten Waarschot en Verlaine als laboratorium voor de nieuwe stemmethode gebruikt. De proef werd als voldoende geslaagd beschouwd zodat de nieuwe methode voortaan ook op andere plaatsen kon worden gebruikt. Bij de jongste verkiezingen (op 18 mei 2003) werd de nieuwe methode door ongeveer 44% van de kiezers gebruikt.

In die context is het Centrum voor de studie van het politieke leven van de Université libre de Bruxelles gestart met een zeer omvangrijk terreinonderzoek. Zo werd er onder meer op 18 mei 2003 een onderzoek uitgevoerd aan de uitgang van de stemlokalen. In totaal leverde dat 1637 ingevulde vragenlijsten op.

In het onderhavige beknopte verslag hebben we de resultaten van dat onderzoek kort voorgesteld. Uit de cijfers blijkt dat als er bezwaren worden geformuleerd ten aanzien van elektronisch stemmen die geen betrekking hebben op de gebruiksvriendelijkheid ervan. Iets minder dan driekwart van de ondervraagden zegt immers dat het heel gemakkelijk was om met de computer te stemmen.

De resultaten van het onderzoek aan de uitgang van de stemlokalen tonen aan dat er op het vlak van sociale aanvaarding geen grote problemen zijn. Een zeer grote meerderheid van ondervraagden (84,97%) zegt geen principieel probleem te hebben met de nieuwe stemmethode. De sociale aanvaarding van elektronisch stemmen wordt in onze steekproef van 18 mei 2003 aan de uitgang van de stemlokalen weinig en slechts lichtjes aangevochten. Slechts 8,5% van de ondervraagde Belgen hebben een klein principieel probleem met geautomatiseerd stemmen en 3,5% hebben een groot bezwaar tegen die stemmethode.

De derde afhankelijke variabele die werd geëvalueerd was het vertrouwen dat de nieuwe stemmethode geniet bij de Belgische kiezers. In 88,88% van de gevallen wordt er een positief antwoord (“het volste vertrouwen” of “vertrouwen”) gegeven.

Na de analyse van de kruising van bepaalde sociodemografische gegevens met de niveaus van het vertrouwen in elektronisch stemmen, kunnen er enkele nuances worden aangebracht. Zo zijn er verschillen naargelang van het scholingsniveau.

De bovenstaande cijfers tonen aan dat stemmen met de computer weinig negatieve reacties uitlokt op het vlak van gebruiksvriendelijkheid, sociale aanvaarding en vertrouwen. Er moeten echter wel een aantal nuances worden aangebracht na een analyse van de gegevens op basis van bepaalde attributen: scholingspotentieel, leeftijd en de mate van vertrouwdheid met informatica.

Bovendien konden wij vaststellen dat in de stemlokalen van Verlaine en Waarschot, waar er werd geëxperimenteerd met ticketing, de sociale aanvaarding van en het vertrouwen in stemmen met de computer boven het gemiddelde lagen.

Als stemmen met de computer in combinatie met ticketing financieel en organisatorisch haalbaar is, biedt het vanuit twee standpunten voordelen.

- Vanuit het standpunt van de kiezers zorgt het voor meer vertrouwen in het elektronisch uitbrengen van de stemmen.
- Vanuit het standpunt van de politieke en sociale actoren – partijen, politiek verantwoordelijken, kandidaten, verenigingen enz. – laat het verificatie toe in het geval van ernstige twijfels en betwistingen.

Het zou in elk geval verstandiger zijn om het officiële karakter van het stembiljet om te keren: het biljet dat getuigt van de rechtsgeldigheid zou het biljet van het geautomatiseerd stemmen moeten zijn. Het “papieren biljet” zou alleen dienst doen als er om een verificatie zou worden verzocht. De “papieren telling” bleek in de stemlokalen van Verlaine en Waarschot op 18 en 19 mei 2003 immers uiterst problematisch te zijn en er moest gedurende een groot deel van de nacht een beroep worden gedaan op verwerkingsteams.